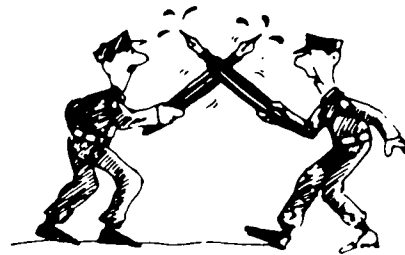

ספרא וסייפא

חיזוי התנהגות במציאות כמדע מדויק

קראתי בעניין את תגובתו של שמואל דורנר* למאמרי. מכל התגובות שקיבלתי (והן רבות) מדובר במקרה הבולט ביותר של מי, אשר למיטב שיפוטי, קרא בעיון רב את דברי, הבין אותם, והוא חלוק עלי לחלוטין; דעתו בעניינים המרכזיים שאני מעלה פשוט שונה משלי. הייתי שמח יותר לו הביא גם נימוקים וטיעונים לביסוס טענותיו, ולא היה מסתפק רק בהבעה חוזרת ונשנית של דעתו. אולם גם כך מהווה תגובתו תמריץ טוב להבהרה נוספת ולחידוד של הנושאים המדוברים.

על הנהלים

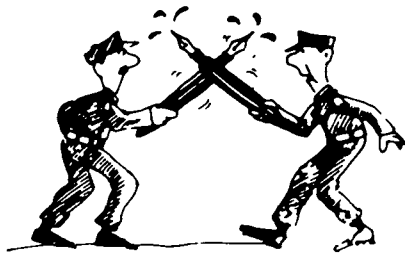
נושא הדין הוא ההוראות והנהלים, ובמיוחד שאלת היכולת לחזות את כל האפשרויות של המציאות בשטח ולכסותם בנהלים מתאימים. דעתי מסוכמת עלידי המחבר באופן ממצה:

בן־ישראל[...] אמנם נותן להבין, בכמה מקומות במאמרו, כי אין הוא שולל מכל־וכל שימוש בנהלים – אך מדגיש הוא חזור והדגש: מי שסבור כי יש לאלידים של נהלים כלשהם ל"כסות", כהלכה ובאופן מלא וראוי, שטח־פעילות כלשהו – אינו אלא משלה את עצמו ואת הזולת, שכן הכישלון (או אי־אפשרות) לערוך נהלים ש"יכסו" שטחי פעולה פלוניים אינו נובע מרשלנותו של המנסח, או מהיעדר דמיונו של המחבר־עורך – אלא אי־אפשרות זו טבועה בעצם המבנה של המציאות, שבו כל 'כיסוי' על שטח מותר אחריו "פרצה" שעדיין לא כוסתה. דורנר טוען, כי אני טועה משום שאין מדובר במערכת כללים (נהלים, הוראות וכדומה), שנועדה להסדיר מצבים קונקרטיים כאלה, או אחרים, אלא במערכת של נורמות, האמורות לקבוע כללי התנהגות נורמטיביים, ולשם כך די בקביעת "הגדרות מאפיינות וכלליות" – ואלה אמורות ל"כסות" ממילא את כל המצבים הקונקרטיים, המתייחסים לאפיון שנקבע. כך למשל, לדעתו, אין צורך לתאר את המציאות על כל פרטיה ודקדוקיה כאשר אנו מעוניינים

תאיל דיד יצחק בן־ישראל

"שמותיהם היו ואס וגאס, והם הצליחו להעלות את הרפואה לכדי מדע מדויק. כל האנשים שהתייצבו למסדר־חולים כשמידת־החום שלהם למעלה מ־38.8 מעלות – הוחשו לבית־החולים. לכל אלה שהתייצבו למסדר־חולים כשמידת־החום שלהם למטה מ־38.8 מעלות, נצבעו החניכיים ואצבעות הרגליים ביוד סגול וניתנו להם סמים משלשלים [...]. כל אלה שהתייצבו למסדר־החולים כשמידת־החום שלהם בדיוק 38.8 מעלות, נתבקשו לחזור תוך שעה כדי למדוד אותה שוב."

(ג'וזף הלר, מלכוד 22)

מערכות 340.

ולא חס וחלילה בניסיון לחוקק חוקים "צודקים" או "מועילים", היו נפתרות כל בעיותיהם באבחה אחת... מהו אפוא מקור הבעיות המתגלות לפעמים באי התאמה של ההוראות למציאות בשטח? לשיטתו של דורנר הפתרון פשוט:

מדובר בסך הכל בשגיאה גלויה לעין בעיצוב הנוהל, ואין כל קושי להגדיר את הדברים כהלכה [...] ברור הדבר: ה"תקלה" בהבנת הנוהל לא נבעה מקושי אובייקטיבי לנסחו ללא "פרצות" – אלא מגישה ניסוחית, אשר אינה לוקחת בחשבון נתונים מסוימים, שאינם נסתרים כל עיקר.

כך למשל, במקרה של הרצח במערת המכפלה, שבה עלתה סוגיית אי-ההתאמה של הוראות הפתיחה באש למצב בשטח, ה"נוסח" היה מלכתחילה לא-ראוי לא נדרשה כאן יכולת-חיזוי מפליגה, כדי לכתוב את הדברים באורח תקין.

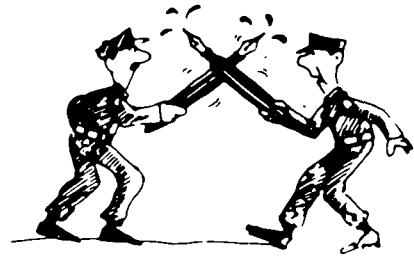
ניתן, כמובן, לשאול את המחבר כיצד קרה, שאלפי החיילים שעסקו בנוהל, כולל מפקדיהם ואלופי המטה הכללי, לא הבחינו "בעליל" כי אינו ראוי? גם לכך יש לו פתרון: לא מדובר בחוסר יכולת לחשוב מראש על מצבים העשויים להתפתח במציאות, אלא ב"פגם כלשהו ביכולת הבסיסית לעצב נורמות", והוא מציע, כי ב"עיצוב" כזה לא יעסקו אלה שאין להם "המיומנות ההכרחית לצורך כך".

לסיכום, תפיסת העולם שמציע דורנר היא נקייה, חדה וברורה: כל מה שאנו צריכים לעשות הוא לאתר מעצבי נורמות ראויים, בעלי מיומנות מוכחת, ולקיים לאחר מכן את מה שאלה יקבעו לנו. מדובר בתפיסה לוגית מסודרת, מעגלית וחסרת אינפורמציה: אין היא אומרת ולא כלום על העולם, או על המציאות, או על מידת ההתאמה של מעשינו למציאות, היא אומרת רק את מה שהיא אומרת, ותו לא.

בנורמות כלליות בתחום ההתנהגות האנושית ראינו זקוקים לתארי-מציאות שאין להם סוף, די לנו בהגדרות (כלליות). למשל נוכל להגדיר את המציאות כולה בשתי מילים בלבד: 'המציאות כולה'!

נדמה לי, כי לא יהיה זה מוגזם לקבוע, כי במשפטים הספורים האלה הצליח המחבר להפוך את מקצוע החקיקה כולו למדע מדויק. לא עוד התלבטות בדבר "התאמה" של הנוהל (או ההוראה, או הכלל, או החוק) לצרכים החברתיים, או המוסריים, או לחיים "המעשיים". די לנו בקביעת נורמה, ומרגע זה ואילך תהיה הנורמה הזאת אמת-המידה היחידה להתנהגות האנושית. ומכיוון שאין אמת-מידה אחרת תקבע זו ממילא את ההתנהגות בכל המצבים הקונקרטיים המפורטים בה. (המעגליות הטמונה כאן אינה מפריעה, כנראה, לכותב התגובה.) האם הנורמה תקבע את ההתנהגות "הראויה" במצבים האלה, או את ההתנהגות "המועילה", או את ההתנהגות "הנכונה"? השאלות הללו נעשות חסרות משמעות: הנורמה תקבע את ההתנהגות המתחייבת ממנה עצמה, ודי בכך. למה הדבר דומה? למי שינסה לקטוע באחת את המאמץ עתיק-היומין לנסות ולהגדיר "חיים", או "מחלה" (או כל עניין מורכב אחר) על-ידי הגדרה "נורמטיבית". למשל, "חולה הוא כל מי שחומו עולה מעל 38.8 מעלות", ואילו האנשים, שחומם אינו כזה אינם חולים לפי הנורמה שנקבעה.

נאמן לשיטתו, מבחין דורנר, כי ניתן להעלות את הטיעונים שלי בהקשר של כל הסדר נורמטיבי, מכל סוג, כולל, שומר-שמים, "חוקים שחוקקה הכנסת ושאר דברי חקיקה למיניהם וסוגיהם". לדבריו, עמדה כמו שלי היא הסיבה, לכך, שחברי כנסת, שופטים ומשפטנים נוהגים לפעמים לומר, כי "המחוקק לא תזה – ולא יכול היה לחזות – את כל האפשרויות העלולות להתפתח", וכי "המציאות עשירה מכל דמיון". לדעתו, "דיבורים אלה אין להם מקום כל עיקר: הם מעידים כי הדוברים רואים את הנושא בדרך מוטעית מן היסוד." אם חברי הכנסת והשופטים המצוטטים היו מבינים כי מדובר בנורמות,

על הענשת האשמים

כי אין להקל ראש בעצם הפרת ההוראות, ובלבד שמדובר בהוראות מהותיות.

ובכן, גם אני חושב, כי אין להקל ראש בעצם הפרת ההוראות ובלבד שמדובר בהוראות מהותיות. אבל, אליה וקוץ בה: כיצד נחליט מהי הפרה מהותית ואיזו אינה כזאת? מי יהיה זה שישפוט ויחליט? שוב, נאמן לשיטתו לארגן את החיים כמדע מדויק, מצליח המגיב ל"נקות" את משפטיו ולהעביר את עול ההכרעה מהכללים עצמם אל שופט חיצוני. "שופט" כזה הוא שיצטרך, כנראה, להחליט מתי מדובר בהפרת כלליים מהותיים ומתי היתה הזהירות ראויה וכדומה. לשיטתי, עול ההכרעה בשאלת ההתנהגות הנכונה בחיים המעשיים, צריך להיות מוטל בראש ובראשונה על האדם המחליט עצמו. הכללים, ההוראות והחוקים נועדו לעזור לבני-האדם להתמודד עם מצבים קשים, ולא כדי שידעו לאחר מכן (השיפוט החיצוני הוא תמיד בדיעבד) אם נהגו נכון, או לא. לדעתי, מדובר בכללים מנחי התנהגות ולא בנורמות שיפוטיות. בסופו של דבר אני מאמין, כנראה, יותר מאשר דורנר, ביכולתו של האדם (החייל) הבודד לפעול במציאות סבוכה תוך הסתמכות על שכלו ושיפוטו העצמיים, ואני מבקש ליצור את הכללים המתאימים לכך. מגישתו הכללית של המגיב עולה רוח אחרת: יישבו החכמים וינסחו כללים מושלמים ככל האפשר, וכל מה שנתר-לעשות הוא לשחק לפי הכללים האלה. אני סבור, כי כללים כאלה אינם אפשריים תיאורטית, ואינם בנמצא באופן מעשי. וזו כל התורה כולה על רגל אחת.

דווקא הערותיו של המגיב בנושא ההאשמה וההענשה מקובלות עלי ברובן. הוא מנתח את סוגיית הטעות ומגיע למסקנה, כי "מה שקובע אינו עצם קיומה של הטעות, אלא ההבחנה: האם הטעות היא מסוג הטעויות, אשר גם בני-אדם זהירים נוהגים מפעם לפעם לעשותן – או שמדובר בטעות, שאדם הנוהג בזהירות הראויה לא היה נכשל בה בנסיבות העניין." מסקנה זו מקובלת גם עלי (למרות שאני דוחה את ניסוחה "הנורמטיבי" המתאים לשיטתו של המגיב: מה פירוש זהירות "ראויה"? ומתי נדע אם הזהירות היתה ראויה או לא? האם עצם העובדה, שהאדם טעה ונכשל אינה מצביעה על כך, שהוא לא נקט את הזהירות ה"ראויה"? גם כאן, הניסיון לנסח כללים "נקיים" הופך אותם לחסרי אינפורמציה ולאמיתיים מעצם טבעם הלשוני).

אבל, מכאן ואילך אנו חלוקים בדעותינו. הכותב דבק בדרך הברור וההענשה המשפטית, והוא מתעלם מהנזקים העשויים להיגרם לעיתים, מנקיטת הדרך הזאת. לזכותו ייאמר, כי הוא מניח נכונה את האצבע על שורש המחלוקת בינינו, באומרו:

בן-ישראל נוקט גישה אחרת: יותר משהוא מייחס חשיבות לשאלה אם היתה הפרת-ההוראות, הוא מייחס חשיבות לשאלה אם היתה טעות בשיקול-דעתו של החייל; טעות זו (לפי גישתו של בן-ישראל) מחייבת התייחסות לגופה, ללא קשר עם שאלת הפרת ההוראות. לי נראה – בניגוד לבן-ישראל –

